

УДК 373.3.015.311:316.614

І. П. Наливайко,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Мелітопольський державний педагогічний
університет ім. Б. Хмельницького)

ВИХОВАННЯ ЯК ШЛЯХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах кардинальних змін суспільства освіта набуває інших функцій і наповнюється смислами. Провідною метою сучасного суспільства стає формування і розвиток соціальної особистості, здатної до саморозвитку і самовизначення в суспільстві, культурі, професії. Формування особистості, здатної жити і гармонійно співіснувати з іншими членами суспільства, є однією з найважливіших функцій сучасної загальноосвітньої школи.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про те, що різні аспекти розв'язування проблем соціалізації особистості через виховний вплив на неї представлені у працях ряду вчених. Наприклад, про виховання як чинник соціалізації особистості вказує В. Ягупов, необхідність формування соціальної компетентності в молодших школярів зазначає Т. Волобуєва.

Мета статті – з'ясувати роль процесу виховання в соціалізації особистості молодшого школяра.

Виклад основного матеріалу. Вивчення теоретичного стану проблеми соціалізації особистості під час виховного впливу на неї дозволяє нам зробити висновок про те, що в сучасній методиці початкового навчання вже визначені: сутність поняття “виховання молодшого школяра” та “соціалізація молодшого школяра”; способи виховного впливу, серед яких найважливішим є система виховних заходів та заняття з соціальної орієнтації особистості. Але, на нашу думку, виховний процес, який здійснюється в загальноосвітній школі, сьогодні потребує вдосконалення з точки зору соціалізації особистості учня молодших класів. Це можливо лише при використанні спеціальної системи виховних заходів.

Аналізуючи поняття “особистість” і умови її розвитку, багато науковців (Ю. Бабанський, Й. Мойсеюк та ін.) вважають, що розвиток особистості можливий лише при впливі та взаємодії таких факторів: спадковість, навколишнє середовище та виховання [2, с. с.60]. Послідовно розглянемо особливості дії і впливу на розвиток людини кожного з факторів, які тісно переплітаються та взаємодіють.

Спадковість. Педагогічний аспект досліджень закономірностей розвитку особистості охоплює в основному вивчення трьох основних

проблем – успадкування спеціальних, інтелектуальних задатків і здібностей, моральних якостей. Надзвичайно актуальним серед учених є питання про успадкування моральних якостей і психіки. Учені (М. Амосов, П. Анохін та ін.) останнім часом висловлюються на користь успадкованої зумовленості моральності людини та її соціальної поведінки. Науковці стверджують, що людина як біологічний вид за всю історію свого розвитку зазнала незначних змін, що є доказом жорсткої генної регламентації людської сутності [2, с.79].

Далі проаналізуємо поняття “виховання”. За словником, виховання – це процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об’єктивних і суб’єктивних факторів.

Слід зазначити, що процес виховання – це динамічне складне педагогічне явище, яке відбувається на основі цілеспрямованого й організованого впливу вихователів, соціального середовища на розум, почуття, волю вихованця з метою формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості. Сутність процесу виховання полягає в раціональній організації вчителем навчальної діяльності учнів, під час якої у школярів формуються потрібні вміння та навички; під час виховного процесу вчитель-вихователь має підтримувати як зовнішню, так і внутрішню мотивацію учня. Учень повинен хотіти самовдосконалюватися, а завдання вчителя показати, як це потрібно робити, якими методами, заохочувати до цього. Перебіг процесу виховання залежить від об’єктивних та суб’єктивних чинників. Спираючись на це, можемо констатувати, що основними ознаками процесу виховання є: організованість, цілісність, системність, спрямованість на конкретний результат, неперервність, гуманність, тривалість, комплексність та планомірність. Рушійними силами процесу виховання є суперечності, які, у свою чергу, поділяються на внутрішні та зовнішні.

Дослідження проблем соціалізації та виховання у вітчизняній літературі своїм корінням ідуть до праць російських філософів, соціологів, психологів і педагогів. Наприклад, як засвоєння індивідом соціального досвіду певної системи соціальних ролей і культури розглядається соціалізація в праці І. Кона “Соціологія особистості”. Людина стає особистістю, об’єктом і суб’єктом суспільних відносин, послідовно проходячи різні стадії соціалізації.

Н. Андреснкова вважає типовим для них розгляд соціалізації як процесу людини в її загальній формі, тобто відокремлення її зі світу тварин і подальший процес розвитку людства. Проте такий підхід не міг задовольнити потребу в конкретних даних про виховання, формування і розвиток особистості; його важко було

перекласти на мову соціальних індексів та критеріїв – мову конкретних соціологічних досліджень, що поверталися до суспільних наук у зв'язку з деякою демократизацією соціального життя.

Важливу роль відіграє визначення сутності процесу соціалізації як соціальної та педагогічної категорій. Соціалізацію визначають як процес засвоєння та подальшого розвитку індивідом соціально-культурного досвіду – трудових навичок, знань, норм, цінностей, традицій, які накопичувалися від покоління до покоління, процес включення індивіда у систему суспільних відносин та формування в нього соціальних якостей.

Але в той же час зміст поняття “соціалізація” є нестабільним та неоднозначним. Представники структурно-функціонального напрямку американської соціології (Т. Парсон, Р. Мертон та ін.) під соціалізацією розуміють процес повної інтеграції особистості в соціальну систему, у ході якого відбувається її пристосування. Представники гуманістичної психології (К. Роджерс, Г. Олпорт та ін.) під соціалізацією розуміють процес самоактуалізації “Я–концепції”, самореалізації особистістю своїх потенцій і творчих здібностей як процес подолання негативних впливів середовища, які заважають її саморозвитку і самоствердженню [2; с. 72–73].

На наш погляд, ці визначення не є суперечливими, а навпаки доводять двобічність процесу соціалізації особистості. Тобто, з одного боку особистість засвоює досвід минулих поколінь, встановлюючи зв'язки з середовищем, а з іншого – прагне розвивати тенденцію до автономії, незалежності, свободи, формування власної позиції, неповторної індивідуальності. Слід зазначити, що процес соціалізації особистості ніколи не завершується, а продовжується безперервно протягом усього життя [3, с. 545]

Соціалізація може бути регульованою і спонтанною. Вона здійснюється як у навчальних закладах, так і поза ними. Обставини, умови, які спонукають людину до активності, дії називають факторами соціалізації, які поділяються на макрофактори (космос, планета, країна, суспільство), мезофактори (умови соціалізації груп людей, які виділяються за національною ознакою; за місцем та типом поселення, у якому вони живуть; за належністю до аудиторії тих чи інших засобів масової комунікації), мікрофактори (сім'я, група ровесників, мікросоціум, організації, у яких здійснюється соціальне виховання, навчальні, професійні, громадські та ін.) [3, с. 549].

У процесі соціалізації велику роль відіграє виховання, яке надає якісну визначеність інших структурних елементів соціалізації, що характеризує її мету, спрямованість розвитку духовних інтересів і явищ. Якщо виходити з суті процесу виховання, то воно пов'язане з суб'єктивним впливом на свідомість, поєднання його з практикою,

орієнтоване на формування мотивів соціальної поведінки. Виховання тим і сильне, що дає орієнтири в умовах суспільних перетворень. Виховання займає особливе місце в духовному житті суспільства, втілює процес функціонування різних ідеологічних рекомендацій і водночас виступає практичним результатом їх реалізації. А це означає, що специфіка соціалізації як виховного механізму полягає в тому, що засвоєні особою зовнішні соціальні впливи набувають особистого змісту і значення. У результаті взаємодії особи з соціальним середовищем виникають соціальні явища, якими є особистісні виховні механізми й особистісні якості людини, що знаходять узагальнене вираження в таких особистісних системах: соціальні потреби та зацікавленість; соціальні орієнтації та позиції; стратегічна організація поведінки; соціальна активність.

Вищезазначені особистісні системи мають гармонійно розвиватися, в іншому ж випадку соціалізація особистості не може стати повноцінною. Соціалізація – це процес розвитку людини від індивідуального до соціального під безпосереднім чи опосередкованим впливом таких факторів соціального середовища, як сукупність ролей і соціальних статусів, соціальні спільноти, у межах яких індивід може реалізувати певні соціальні ролі й набути конкретного статусу; система соціальних цінностей і норм, які домінують у суспільстві й унаслідуються молодшими поколіннями від старших; соціальні інститути, що забезпечують виробництво та відтворення культурних зразків, норм і цінностей, та сприяють їх передачі й засвоєнню тощо.

Завдяки соціалізації людина залучається до суспільства, засвоюючи звичаї, традиції і норми певної соціальної спільноти, відповідні способи мислення, властиві певній культурі, взірці поведінки, форми раціональності та чуттєвості. Спрощеним є трактування соціалізації як одномірного, односпрямованого процесу дії соціальних факторів на конкретну людину, де індивіду відводиться пасивна роль об'єкта впливу.

До впливу соціального середовища людина ставиться вибірково на основі сформованої в її свідомості системи цінностей. Індивідуальність особи, її потенційні можливості засвоїти культурний пласт суспільства, потреби та інтереси, спрямованість соціальної активності є найважливішими чинниками її соціалізації. Агентами соціалізації є сім'я, сусіди, ровесники, вихователі та вчителі, колеги і знайомі, засоби масової інформації, соціальні інститути.

Процеси соціалізації та виховання особистості були нами проаналізовані в теоретичному аспекті. Це дає змогу визначати сутність процесу виховання як саморозвивальну систему, у якій удосконалюються не лише вихованці, виховна діяльність та її

взаємодія з вихованцями, але й цілісний об'єкт, який як система, є дещо більшим, ніж сукупність складових.

З цього видно, що виховання – це процес формування, розвитку особистості, який включає як цілеспрямований зовнішній вплив, так і самовиховання особистості.

Таким чином, з'ясовано, що соціалізація особистості є невід'ємною частиною її розвитку, а, значить, і виховання також. Соціалізація – це складний і багатосторонній процес суспільного формування розвитку особи, що відбувається під впливом соціального середовища і цілеспрямованої виховної діяльності суспільства. Крім цього, на процес соціалізації особистості має вплив побутова, економічна, політична, адміністративна та інша її суспільна діяльність.

Як свідчить аналіз наукової літератури, одним з основних умов соціалізації особистості є довготривалий, суспільно спрямований процес виховання.

Як зазначають науковці, соціалізація – це складний довготривалий процес, який складається з кількох етапів: соціалізація дитини; соціалізація підлітка; тривала (концептуальна) цілісна соціалізація (перехід від юності до зрілості в період від 17–18 до 23–25 років); соціалізація дорослих.

Тобто процес соціалізації особистості молодшого школяра – це лише перший рівень повної соціалізації особистості. Цей етап включає в себе два критичні періоди – 1–3 роки життя дитини і вступ дитини до школи.

Саме під час вступу дитини до школи в дитини відбувається зміщення пріоритетів. Для дитини важлива думка оточуючих, особливо однокласників. Стосунки між дітьми в класі формуються за допомогою вчителя, який завжди вказує на деяких учнів як на взірць, водночас звертає увагу й на хиби в поведінці інших. А це призводить до того, що в учнів з'являється мотивація для аналізу якостей своєї особистості та подальшому вдосконаленню. Також з'являється так звана “шкільна мотивація”. Сформованість у дитини мотиваційної сфери відіграє найважливішу роль як в успішності оволодіння навчальною діяльністю, так і в перебігу процесу виховання молодшого школяра. А це значить, що рівень шкільної мотивації прямопропорційний рівню сформованості соціалізації особистості молодшого школяра. Тобто, чим краще дитина ставиться до школи і всього, що з нею пов'язано, тим вищий рівень сформованості зв'язків, які встановлює дитина між своєю особистістю і закладом освіти, вчителем та колективом класу, а значить і рівень соціалізації її особистості. Наявність у дитини мотиву добре виконувати всі запропоновані школою вимоги,

показати себе з найкращого боку змушує її проявляти активність у доборі і запам'ятовуванні необхідної інформації. При низькому рівні навчальної мотивації спостерігається зниження шкільної успішності.

Формування особистості молодшого школяра – складний суперечливий процес, невід'ємною частиною якого є процес виховання, а, значить, і процес соціалізації. Як свідчать результати констатувального експерименту, в молодших школярів система виховання, яку зараз використовують у закладах освіти, потребує вдосконалення з точки зору соціалізації особистості учня молодших класів. Це можливо лише при використанні в роботі спеціальної системи виховних заходів.

Висновки і перспективи подальшого вивчення проблеми.

На основі результатів дослідження, яке в цілому підтверджує висунуту нами гіпотезу, ми можемо зробити ряд висновків стосовно процесу виховання особистості молодшого школяра як шляху її соціалізації.

Провідною метою сучасного суспільства стає формування і розвиток соціальної особистості, здатної до саморозвитку і самовизначення в соціумі, культурі, професії. Формування особистості, здатної жити і гармонійно співіснувати з іншими членами суспільства, є однією з найважливіших функцій сучасної загальноосвітньої школи.

Виховання – це процес цілеспрямованої, систематичної, організованої і планомірної взаємодії вихователя і вихованця, під час якого відбувається вплив на свідомість, підсвідомість і пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційну сферу вихованця з метою формування в нього наукового світогляду, високих моральних, громадських і професійних рис для формування його особистості.

Процес виховання – раціональна організація вчителем навчальної діяльності учнів, під час якої в школярів формуються потрібні вміння та навички. Процес виховання особистості молодшого школяра в умовах традиційної освіти буде здійснюватися ефективно завдяки створенню вчителем-вихователем таких умов: використання таких засобів виховного впливу, які цілеспрямовано впливають на формування особистості в цілому; зв'язок виховного впливу школи як освітнього закладу та сім'ї як головного інституту особистісних взаємовідносин; виховний вплив колективу на особистість; індивідуальний підхід до виховання особистості кожного учня.

Виховання є невід'ємною частиною соціалізації особистості. Соціалізація – процес засвоєння та подальшого розвитку індивідом соціально-культурного досвіду: трудових навичок, знань, норм,

цінностей, традицій, які накопичувалися від покоління до покоління; процес включення індивіда в систему суспільних відносин та формування в нього соціальних якостей.

Результати дослідження дозволили нам встановити, що в умовах сучасного початкового навчання рівень соціалізації особистості молодшого школяра є недостатнім. Підвищення рівня соціалізації буде можливим лише під час цілеспрямованого впливу на колектив класу в цілому і кожного учня зокрема за допомогою спеціальної системи виховних заходів.

Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми виховання як засобу соціалізації особистості. Тому, на нашу думку, одним з напрямків подальшого дослідження може бути поєднання процесів навчання і виховання особистості в ході її соціалізації. З нашої точки зору, отримані результати про формування соціальної особистості молодшого школяра засобами спеціальної системи виховних заходів складають необхідну теоретичну основу для вдалого дослідження зазначених вище проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии : учеб. пособ. [для студ. вузов] / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Академия, 2007. – 511 с.
2. Мойсеюк Й. Є. Педагогіка : [навч. пос.] / Неля Євтихівна Мойсеюк. – К.: 2001 – 608 с.
3. Сорокин П. А. Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет. / Питирим Александрович Сорокин. – М.: Наука, 1994. – 560 с.
4. Философский словарь / [под ред. И.Т.Фролова]. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.
5. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / Михайло Миколайович Фіцула. – К. : Академвидав, 2007. – 560 с.
6. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. / Василь Васильович Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.